

ادبیات ناموزون کتاب‌های درسی

موضوع: بررسی ادبیات در کتاب‌های فارسی

(دبستان، راهنمایی، دبیرستان)

نگارش: شکوفه شهیدی

استاد راهنما: دکتر امیر بانوکریمی

استاد مشاور: توران میرهادی

کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه تهران

دانشکده زبان و ادبیات فارسی

سال ۱۳۷۲، ۱۱۸ صفحه

تهیه و تلخیص: آرزو انواری

- در این پایان‌نامه، دامنه بررسی محدود است به بخش فارسی در کتاب‌های فارسی دبستان (از دوم تا پنجم)، فارسی و دستور دوره راهنمایی، فارسی و آیین نگارش دبیرستان (به جز رشته فرهنگ و ادب) و محدوده زمانی، چاپ سال ۱۳۷۱ کتاب‌هاست.
- این تحقیق، شامل چهار بخش است:
- ۱- تاریخچه تدوین و تألیف کتاب‌های فارسی
 - ۲- بررسی کمی ادبیات در کتاب‌های فارسی
 - ۳- بررسی کیفی ادبیات در کتاب‌های فارسی
 - ۴- نتیجه‌گیری و پیشنهاد. ابتدا، نگاهی اجمالی به تاریخچه تدوین کتاب‌های درسی خواهیم داشت:
- نگاهی به تاریخچه کتاب‌های فارسی از ۱۳۰۰ تا امروز
- نخستین بار در سال ۱۳۰۰ ه. ش. با تصویب شورای عالی فرهنگ، مؤلفان و ناشران ملزم شدند کتاب‌های درسی را مطابق برنامه وزارت فرهنگ آن روز، تألیف و چاپ کنند.^(۱) البته، این به معنای یکسان‌سازی کتاب‌ها نبود؛ چرا که در فاصله سال‌های ۱۳۰۱ تا ۱۳۰۷، برای هر یک از دوره‌های آموزشی ابتدایی و دبیرستان، چندین کتاب به طور هم‌زمان تألیف و چاپ شده است؛ دوره‌های پانجگانه فوائدها و ادب از میرزا عبدالعظیم‌خان قریب، برای ابتدایی و دبیرستان، لالی‌الادب از آقا میرزا احمد سماعت

هیأتی برای تألیف کتاب‌ها تعیین شد، اما این هیأت نیز کاری از پیش نبرد و گروه‌هایی از مؤلفان، هر یک جداگانه، کتاب‌هایی برای درس فارسی تألیف کردند. کتاب‌های این دوره نیز همه، برچسب «تطابق با آخرین برنامه وزارت فرهنگ در سال ۱۳۳۵» را بر خود دارند.

سرانجام در سال ۱۳۴۱ و در دوره وزارت دکتر خانلری، طرحی برای همسانی کتاب‌های درسی تهیه شد و در سال ۱۳۴۲، نخستین محصول آن، روانه مدارس کشور گردید. این طرح تا سال ۱۳۴۵، به موقع اجرا گذاشته می‌شد. در این سال، به دنبال تغییرهای اساسی در نظام آموزشی کشور - حذف ششم ابتدایی و از میان رفتن سیکل اول دبیرستان و افزودن دوره راهنمایی - محتوای کتاب‌ها تغییر کرد و کتاب‌هایی تازه برای سه دوره ابتدایی، راهنمایی و دبیرستان تهیه شد. از آن تاریخ تا پایان سال ۱۳۵۷، تفاوت‌هایی که در کتاب‌های فارسی درسی دیده می‌شود، تنها با توجه به نحوه انتخاب و سلیقه مؤلفان هر سال، قابل بررسی است. پس از انقلاب اسلامی، بار دیگر محتوای کتاب‌ها، به ویژه کتاب‌های مربوط به علوم انسانی و ادبیات، دستخوش تغییر شد و کوشش بسیار شد تا محتوا بیانگر و نشان‌دهنده اهداف و موازین اسلامی باشد.

تجدید تألیف و تغییر در کتاب‌های درسی سال‌های بعد نیز ادامه داشته است. در تیرماه سال ۱۳۷۰، از سوی «شورای تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش»، اهدافی برای تألیف کتاب‌های درسی تعیین شد و در خردادماه سال بعد، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، پس از برگزاری جلساتی با حضور صاحب‌نظران، «شیوه‌نامه‌ای» برای تألیف کتاب‌های فارسی دوره راهنمایی تهیه

(مدیر کتابخانه سعادت)، فوئادالادب به اسلوب جدید از محمدعلی مظفری، بحرالآلی از میرزافتح‌الله خان وزیرزاده و دوره‌های فارسی آموز از حبیب‌الله آموزگار (رئیس معارف و اوقاف فارس). همه این کتاب‌ها از برچسب «موافق پروگرام وزارت جلیله معارف» برخوردارند.

در سال ۱۳۰۷، با تصویب دولت و به دستور قراگوزلو (اعتمادالدوله)، وزیر فرهنگ وقت، تألیف و چاپ کتاب‌های درسی، در انحصار دولت قرار گرفت و کتاب‌های موسوم به وزارتی، توسط وزارت معارف تهیه و چاپ شد. با وجود این، تا سال ۱۳۱۰، کتاب‌های نخبه‌الادب از محمد تدین (۱۲۶۰-۱۳۲۹)، قطعات منتخبه از نظم و نثر تألیف اسماعیل امیرخیزی (۱۲۵۵-۱۳۴۴)، دوره چهارم و پنجم فوئادالادب و نیز بوستان سعدی (چاپ اقبال)، برای دوره دبیرستان و لالی‌الادب احمد سعادت و دوره‌های اول تا سوم فوئادالادب برای دوره ابتدایی، هم‌چنان چاپ می‌شده‌اند. در کنار این کتاب‌ها، منتخبی از آثار نظم و نثر نیز برای درس فارسی تهیه شد: اشعار برگزیده فرخی سیستانی به اهتمام رشید یاسمی، مسعود سعد سلمان به اهتمام رشید یاسمی، برای پنجم ابتدایی، منتخب اسرارالتوحید از احمد بهمنیار، قابوسنامه به اهتمام سعید نفیسی، اخلاق ناصری به اهتمام همایی، سیاستنامه تصحیح عباس اقبال، جوامع‌الحکایات به انتخاب محمدتقی بهار و اندیشه از محمد حجازی.

در سال ۱۳۲۰، به دنبال اشغال ایران توسط متفقین و هرج‌ومرج ناشی از آن، نظارت بر کتاب‌های درسی از میان رفت تا آن که در سال ۱۳۳۵، وزارت فرهنگ برای پایان دادن به آشفتگی کتاب‌های درسی، طرحی تهیه کرد و

x	ادبیات کلاسیک (نثر)		دبستان				راهنمای		دبیرستان			
	نام کتاب	دوم	سوم	چهارم	پنجم	اول	دوم	سوم	اول	دوم	سوم	چهارم
۵	کیمیای سعادت						۴۶	۲۴				۳۲
	نصیحة الملوک								۹			
	قابوسنامه					۱۵			۱۶			۲۲
	اسرار التوحید اسکندرنامه روضه الفریقین					۴۶ ۱۷			۱۱			
۶	قراضة الطبیعیات								۲۰			
	کشف الاسرار											۱۰
	مقامات حمیدی					۹						۱۲
	تذکره الاولیا کلیله و دمنه چهار مقاله جوامع الحکایات		۲۶	۳۶		۲۸	۲۲	۳۸	۷	۱۰		۷۱ ۳۵
۷	مرزبان نامه					۴۰						
	اخلاق ناصری					۸						۲۳
	اوصاف الاشراف											۱۴۸
	گلستان سیره ابن هشام جامع العلوم، امام فخر رازی			۸	۷	۱۵	۱۸	۱۲	۲۹	۲۸	۸	
۸	نفایس الفنون، شمس الدین آملی							۷				
	رساله دلگشا، عبید زاکانی معالم القریة فی امور الجنته، ابن اخوة								۵			۲۶
۹	مکانیب قطب											
	بهارستان جامی						۵					۲۰
۱۰	الارائة الطوائف					۲۳						
۱۱	تفسیر جزء آخر قرآن، محمد مؤمن مشهدی											
	الفت نامه								۳۱			
۱۲	رساله مجدیة											
	قصص الانبیاء (حدود ۵۰۰ ق)							۲۲				

صفحه‌شمار نمونه‌های نثر کلاسیک در کتاب‌های فارسی از سده ۳ تا ۱۳ ه‍.ق (۹-۱۹ م.)

دوره تحصیل	سال تحصیلی	سده ۳	سده ۴	سده ۵	سده ۶	سده ۷	سده ۸	سده ۹	سده ۱۰	سده ۱۱	سده ۱۲	سده ۱۳
دبستان	دوم	-	۱/۳۴	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	سوم	-	-	-	۱/۸۶	-	-	-	-	-	-	-
	چهارم	-	-	-	۱/۸	۰/۴	-	-	-	-	-	-
	پنجم	-	۰/۹۵	۱/۱	-	۰/۳۵	-	-	-	-	-	-
راهنمایی	اول	-	۱/۹۷	۱۲/۹	۱/۹۶	۲/۰۳	-	-	۰/۸۵	-	-	-
	دوم	-	-	۱/۷	۱/۳۷	۰/۹۶	-	۰/۱۹	-	-	-	-
	سوم	-	-	۰/۹	۱/۴۱	۰/۸۵	۰/۲۶	-	-	-	-	-
دبیرستان	اول	-	-	۱/۰۹	۱/۶۵	۲/۸۲	۰/۲۲	-	-	۱/۳۵	-	۱
	دوم	-	-	-	۳/۳	۰/۴۳	۵/۸۷	-	-	۲/۹۱	-	-
	سوم	۰/۶۲	-	-	۶/۶	۲/۳	-	۰/۷۴	-	-	-	-
	چهارم	-	-	۰/۱۵	۴/۷۴	۶/۳۳	۰/۹۶	-	-	-	-	-
جمع صفحه‌های مربوطه هر سده	۰/۶۲	۴/۲۸	۳/۱۴	۳/۱۸۲	۲/۱۹۲	۱/۲۴	۰/۹۳	۰/۸۵	۴/۲۶	-	۱	

دوره تحصیل	سال تحصیلی	شبهه	موسسات	موضوع
دبستان	دوم	-	-	-
	سوم	-	-	-
	چهارم	-	-	۰/۴
	پنجم	۲/۰۵	-	۰/۳۵
راهنمایی	اول	۶/۳	-	۳/۴۱
	دوم	۲/۱۹	-	۲/۰۴
	سوم	۰/۹	-	۲/۵۲
دبیرستان	اول	۵/۷	-	۲/۴۲
	دوم	۷/۰۴	-	۲/۴۸
	سوم	۳/۱۹	-	۷/۰۷
	چهارم	۱۳	-	۹/۲۲
جمع صفحه‌ها	۴۰۳۷	-	۲۷/۴۱	-

در ادامه این مبحث، انواع ادبی‌ای که در کتاب‌های درسی، به تفکیک در دوره‌های مختلف تحصیلی آمده، درج شده است: قصه، داستان، نمایش‌نامه، فیلم‌نامه، سفرنامه، خاطرات، زندگی‌نامه، نقد ادبی، گزارش، قطعه ادبی، نوشته‌های غیرادبی و ترجمه از انواعی است که در این جداول آمده است.

در سال‌های دوم تا پنجم دبستان، انواعی در ادامه این مبحث، انواع ادبی‌ای که در کتاب‌های درسی، به تفکیک در دوره‌های مختلف تحصیلی آمده، درج شده است: قصه، داستان، نمایش‌نامه، فیلم‌نامه، سفرنامه، خاطرات، زندگی‌نامه، نقد ادبی، گزارش، قطعه ادبی، نوشته‌های غیرادبی و ترجمه از انواعی است که در این جداول آمده است.

در سه سال راهنمایی هم اثری از نمایش‌نامه، فیلم‌نامه و سفرنامه دیده نمی‌شود و بیش‌ترین آمار را هم نوشته‌های غیرادبی عصر حاضر دارد.

صفحه‌شمار انواع ادبی معاصر و نوشته‌های غیرادبی، در کتاب‌های فارسی دبستان

سال تحصیلی	نمونه‌ها	قصه	زندگی‌نامه	قطعه ادبی	نمایش‌نامه	غیرادبی	صفحه‌شمار کتاب	ادبیات	غیرادبی %
دوم	۱۸/۱۴	-	۱/۵۷	-	۲۰	۲۱۰	۹/۳۸	۹/۵۲	
سوم	۲۲/۷۸	۱/۷۷	-	-	۳۲	۲۳۴	۱۰/۴۷	۱۳/۶۷	
چهارم	۷/۶۵	۴/۶	-	-	۲۹/۷	۲۱۸	۵/۶۱	۱۳/۶۲	
پنجم	۱۸/۰۵	۱۰/۶۵	-	۴/۷۵	۴۰/۴۵	۲۲۵	۱۴/۸۷	۱۷/۹۸	
مجموع	۶۶/۶۲	۱۶/۹۶	۱/۵۷	۴/۷۵	۱۲۲/۱۵	۸۸۷	۱۰/۱۳	۱۳/۷۸	

انواع ادبی معاصر و نوشته‌های غیرادبی، در کتاب‌های فارسی راهنمایی

سال تحصیلی	نمونه‌ها	داستان	خاطرات	زندگی‌نامه	نقد ادبی	قطعه ادبی	گزارش	غیرادبی	صفحه‌شمار بخش فارسی	ادبیات %	غیرادبی %
نول	۹/۸۹	۳/۶۲	۵/۱۱	۱/۴۹	۱/۴۹	-	۱۲/۳۸	۱۲۴	۱۷/۴۲	۹/۹۸	
دوم	۶/۸۱	-	۶/۴	-	۱/۷۸	۷/۰۷	۱۸/۵۱	۱۲۹	۱۷/۱	۱۴/۴۳	
سوم	-	-	۸/۴۹	-	-	-	۲۱/۵۱	۱۳۲	۹	۱۶/۳	
مجموع	۱۶/۷	۲/۶۲	۲۰	۴/۸۷	۲/۲۷	۷/۰۷	۵۲/۴	۳۸۵	۱۴/۴۲	۱۳/۶۱	

انواع ادبی معاصر و نوشته‌های غیرادبی، در کتاب‌های فارسی دبیرستان

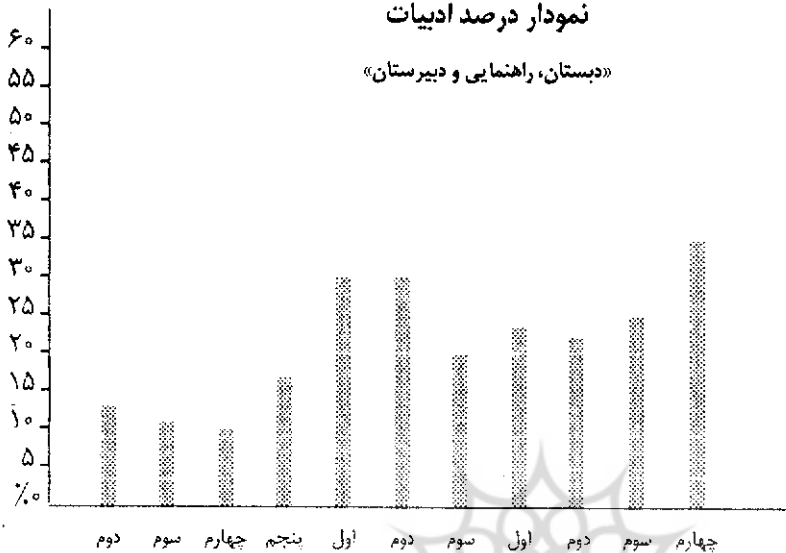
نمونه‌ها	سفر نامہ	زندگی نامہ	نقد ادبی	گزارش	غیر ادبی	صفحه‌شمار بخش فارسی	انواع ادبی %	نوشته‌های غیر ادبی %
اول	-	-	۸/۶۵	-	۱۳/۱۸	۱۴۳	۶/۰۴	۹/۲۱
دوم	۲/۰۴	-	-	-	۲۹/۷۴	۱۴۷	۱/۳۹	۲۰/۲۲
سوم	-	۲/۱	۴/۵۵	۳	۳۲/۷	۱۴۰	۶/۹	۲۳/۳۵
چهارم	-	-	۸/۴۹	-	۲۱/۷۴	۱۵۸	۵/۳۷	۱۳/۷۶
مجموع	۲/۰۴	۲/۱۱	۲۱/۶۹	۳	۹۷/۳۶	۵۸۸	۴/۹	۱۶/۵۶

صفحه‌شمار ادبیات در کتاب‌های فارسی دبستان، راهنمایی و دبیرستان

دوره تحصیلی	سال تحصیلی	ادبیات		کلاسیک		معاصر		صفحه‌شمار کتاب	صفحه‌شمار ادبیات
		نثر	نظم	نثر	شعر (نظم)				
دبستان	دوم	-	-	۱۹/۷۱	۵	۲۴/۷۱	۲۱۰	۲۴/۷۱	
	سوم	-	۰/۵	۲۴/۴۹	۱/۵	۲۶/۴۹	۲۳۴	۲۶/۴۹	
	چهارم	۰/۴	۱	۲۴/۴۹	۱۱/۱۶	۲۰/۸۱	۲۱۸	۲۰/۸۱	
	پنجم	۲/۴	۳/۸۳	۲۸/۷	۱/۳۳	۳۶/۲۴	۲۲۵	۳۶/۲۴	
راهنمایی	اول	۹/۷۱	۳/۳۵	۲۰/۱۱	۳/۸۳	۳۷	۱۲/۴	۳۷	
	دوم	۴/۲۳	۷	۲۲/۰۶	۵/۰۸	۳۸/۳۷	۱۲۹	۳۸/۳۷	
	سوم	۳/۴۲	۸/۷۵	۱۱/۸۷	۱/۹۱	۲۵/۷۷	۱۳۲	۲۵/۷۷	
دبیرستان	اول	۸/۱۳	۱۰/۵۹	۸/۶۵	۶/۷	۲۴/۰۷	۱۴۳	۲۴/۰۷	
	دوم	۹/۵۲	۱۶/۱۷	۲/۰۴	۷/۳۳	۳۵/۰۶	۱۴۷	۳۵/۰۶	
	سوم	۱۰/۲۶	۹/۷	۹/۶۶	۵/۳۳	۳۴/۹۵	۱۴۰	۳۴/۹۵	
	چهارم	۲۲/۲۲	۲۱	۸/۴۹	۲/۹۱	۵۴/۶۲	۱۵۸	۵۴/۶۲	

نمودار درصد ادبیات

«دبستان، راهنمایی و دبیرستان»

درس از آن استنتاج شده)، تمرین‌ها و پرسش‌های کلیشه‌وار و فاقد توان لازم برای ایجاد علاقه و تشویق به مطالعه، تحقیق و تفکر و بی‌دقتی در توضیح دشواری‌های متن را نیز باید افزود.

در توضیح موارد چهارگانه بالا، می‌توان اضافه کرد که:

۱ و ۲- این مشکل در تمام کتاب‌های فارسی به چشم می‌خورد. مطالبی از دیروز و امروز، بی‌هیچ ارتباط منطقی و موضوعی، در کنار هم قرار می‌گیرند: چنان که ذهن دانش‌آموز، منام در حال رفت و آمد میان کهن و معاصر و پیمودن فاصله‌های چند صد ساله است.

اگر حافظه مغز آدمی را گنجه‌ای تصور کنیم که هر طبقه از آن مخصوص موضوع یا تاریخی خاص باشد، آن‌گاه درمی‌یابیم که دانش‌آموز، چه میزان از توان مغز خود را تنها برای منظم کردن مطالب در هم ریخته کتاب فارسی، به هدر می‌دهد و آن‌گاه که نوبت فراگرفتن مطالب هر طبقه می‌رسد، با

فصل سوم این تحقیق، به بررسی کیفی ادبیات در کتاب‌های فارسی و نحوه معرفی ادبیات پرداخته است. نمونه‌هایی هم از فردوسی، نظامی، سعدی، مولانا و کتاب‌های قابوسنامه و کلیله و دمنه آورده شده است که ضمن آن، به نواقصی که در گزینش وجود دارد، اشاره می‌کند.

در بخش آخر، به نتیجه‌گیری پرداخته، پیشنهادهایی ارائه می‌دهد. در این قسمت، می‌خوانیم که «اگر شکل کلی و فعلی کتاب‌های فارسی را بپذیریم، ایرادهای اساسی آن عبارتند از:

- ۱- فقدان نظم و سلیقه در ترتیب دادن مطالب
- ۲- بی‌تناسب بودن محتوا یا سن و سال دانش‌آموز
- ۳- طرح موضوع‌هایی که ارتباطشان با دروس دیگر، بیش از درس فارسی است.
- ۴- مشخص نبودن هدف کتاب.

علاوه بر این‌ها، مواردی چون نبود ارجاع‌های لازم (منابع و مأخذ هر درس، سنن و جای چاپ، مأخذ مورد نظر، صفحه یا فصل‌هایی که مطالب

آموزش زبان فارسی تألیف شده‌اند و نه به ادبیات فارسی پرداخته‌اند. گویی کتاب‌های درسی، به ویژه کتاب‌های فارسی، تنها برای آن تألیف می‌شوند که دانش آموز را از ۷ سالگی به ۱۸ سالگی برسانند، بی‌آن‌که در پایان این ۱۱-۱۲ سال، چیزی از آن چه خوانده است، در او ریشه بدواند! در پایان این رساله، به تفکیک برای هر دوره آموزشی (ابتدایی، راهنمایی و دبیرستان)، طرح‌هایی پیشنهادی ارائه و نتایج پیش‌بینی شده هر طرح هم آورده شده است.

پی‌نوشت

۱. پیش از این تاریخ، متون آموزش فارسی شامل کتاب‌هایی چون گلستان، بوستان، کلبه و دمنه، مفضل‌الطیر و تعالیم الاطفال بود.

مشکل دوم، یعنی دشواری مطلب و ناهماهنگی آن با سن و سال دانش آموز، دست به گریبانیم.

۳- بسیاری از مطالب کتاب‌های فارسی، کم‌ترین ارتباطی با عنوان کتاب ندارند؛ جز آن‌که همه به فارسی نوشته شده‌اند. موضوع‌هایی چون چگونه رانندگی کنیم، اختراع تلفن، معرفی یک بوقلمون استرالیایی و...

۴- تصور بر این است که کتاب فارسی نیز چون کتاب‌های ریاضی، تاریخ، تعلیمات دینی و علوم که هر یک به منظور تحقق هدفی خاص تألیف می‌شود و می‌بایست به چیزی به نام ادبیات و زبان فارسی اختصاص داشته باشد. در حالی‌که وقتی کتاب‌های فارسی موجود را از نظر می‌گذرانیم، با شگفتی درمی‌یابیم که هیچ صفتی بیانگر محتوای آن نیست؛ چرا که کتاب‌های فارسی، نه به منظور